

SZAKIRODALOM.

Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum. Part I. Xylographica and books printed with types at Mainz, Strassburg, Bamberg and Cologne. London, 1908. Printed by order of the trustees (ny. Oxford, University press). 2° XXVII., 312, 12 l. XXIX. tábla. Ára 36/—

Az inkunabulum-irodalom terén az utóbbi éveknek kétségkívül ez a legértékesebb terméke. A kétségtelenül XV. századi nyomtatványok összegét G. K. Fortescue előszavában 24—25 ezerre teszi, ebből a British Museumban — a kettőspéldányokat nem tekintve — csupán 7000 kötet van ugyan meg, de nagyrészt épen a könyvnyomtatás legelső éveiből. Így a Fust és Schoeffernek tulajdonított mintegy 115 nyomtatványból 78, a három legrégebb strassburgi könyvnyomtató műhelyéből kikerült 116 nyomtatványból 102 van a British Museum tulajdonában stb. Épen ezért az itt felhalmozott anyag leírókatalógusa egyúttal a korabeli irodalom meghatározására vonatkozó segéd-eszközök között is előkelő helyet fog elfoglalni.

A katalógust A. W. Pollard szerkeszti, A. J. K. Esdaile és J. V. Schroeder közreműködésével. A katalógus elrendezése azonos az ősnymtatványok felállításánál követett rendszerrel, melyet még Proctor állapított meg. E rendszer abban áll, hogy az ősnymtatványok megjelenésük országain belül helyek szerint vannak csoportosítva egy-egy hely könyvnyomtatóinak időrendi egymásutánjában. Az elhelyezésnek megfelelően Pollard katalógusa hat részből fog állani. Az első, immár megjelent kötet a xilographicákat s a legrégebb németországi ősnymtatványokat tartalmazza; a második rész a németországi incunabulák befejezését fogja hozni; a harmadik és negyedik kötet Olaszországnak lesz szentelve, míg az ötödik és hatodik rész a többi államokat s az általános mutatót foglalja majd magába.

Pollard az ekként katalogizálásra váró anyag könyvészeti feldolgozásánál szemmel tartott követelményeket a következő pontokba szedte: 1. Pontosan összevetendőek s verifikálandók a Proctor Róbertnek mintegy 10 év előtt magánvállalkozás gya-

nánt kiadott Indexében foglalt adatok. 2. Az évnélküli könyveknél megállapítandó az időrendi egymásután. 3. Új segéd-eszközök alkalmazása az inkunabulum-kutatás terén.

Az első pontra nézve Pollard csupán annyit jegyez meg, hogy Proctornak a betűformák lelkiismeretes összevetéséből s méréséből nyert következtetései nagyrészt megállták helyüket a felülvizsgálat alkalmával.

A második pontra nézve terjedelmesebb methodikai útmutatással szolgál. Az évnélküli nyomtatványok időrendi meghatározásánál három faktor irányadó. Az első annak megállapítása, hogy az illető nyomtatvány miféle minta alapján készült. A könyvnyomtatóknak ugyanis az első évtizedekben nagy gondot okozott a szöveg lapokba osztása s épen azért igen gyakran gondosan utánozták ugyanama könyv egy régebbi kiadásának a beosztását, elrendezését. Innen magyarázható, miért egyezik pl. Schoeffer 1472-iki latin bibliája szinte lapról-lapra az 1462-iki kiadással. A második az illető könyveket nyomtatók egyéniségének, tudásának gondos, figyelmes tanulmányozása, összehasonlítása, egybevetése. Végül a harmadik s legfontosabb kritérium a könyv előállításához használt anyag- és eszközökből vonható le. Ezek közül a papiros minőségéből s a vízjegyek fajából levonható következtetéseket Pollard csak a legkritikább esetben vette igénybe. Annál inkább támaszkodott a betűtípusokra. Ha évnélküli nyomtatványokban ugyanazon betűfajok vannak alkalmazásban, melyek keltezett darabokon is előfordulnak, úgy szinte kétségtelen, hogy ez évnélküli nyomtatványok keletkezési kora a megegyező típusokkal nyomtatott keltezett nyomtatványok legkorábbi s legkéseibb darabjai közé helyezendő. A valószínűséget csak az a körülmény csökkentí, ha az évnélküli darabok száma jóval nagyobb, mint az évjelzéssel ellátottaké.

A típusokról, évjelzésről, illusztrativ anyagról szóló megjegyzések közül Voullième szerint főleg az a megfigyelés érdemel figyelmet, hogy a betűk fémanyaga ez első évszázadban rendkívül lágy volt s így gyors kopásnak volt kitéve, a mi viszont a betűkészlet gyakori átöntését eredményezte.

A katalógus beosztásáról a következőkben számolunk be:

Mint már említettük, a könyvezimek országokon belül városok szerint s a városokon belül ismét nyomdászok szerint csoportosítottak. A nyomdászok egymásutánját nem nevük betűrendje, hanem műhelyük első ismert termékének időpontja határozza meg. Minden városra vonatkozó részt az ottani nyomdászok betűrendes mutatója előzi meg; a mutató élén az anonyim-sajtók állanak.

Az egyes nyomdászokról rövid életrajzi vázlatot s az általuk használt betűtípusok pontos leírását kapjuk, utalással a kötet

végén táblákba szedett hasonmásokra. Az egyes könyvekről szóló bibliografiai czikkelyek kéthasábosan nyomattak s négy főrész-ből állanak. E részek a következők:

I. A szerző neve, a könyv rövid czime, tényleges vagy hozzátvetőleges kelte. A szerző nevét a lehető legegyszerűbb formában vették föl. A név jelzőjét csak az esetben tették ki, ha más, hasonló névű szerző megkülönböztetésére szolgál.

Névtelen műveket, melyek szerzőjét mindaddig nem sikerült kideríteni, egész rövid czimen vettek fel, pl. *Ars moriendi*. A keletet mindig a mai angol formában tették ki; a szögletes zárjel azt jelenti, hogy az évszámot ki kellett következtetni, ha az évszám mellett ez a megjegyzés áll «not after» (nem később), ez azt jelenti, hogy ez évszámot a könyvben található legkorábbi kézirati bejegyzés szolgálhatta.

II. A részletes leírás, melyet a czimből, incipitből, kolofonból s egyéb fontos részekből vett idézetek nyújtanak. Az abnormalis bőbeszédűség egy-két esetét kivéve, a czimet és a kolofont teljes egészében közlik. A könyv egyéb helyeiből vett idézetekkel igen gazdaságosan bántak s csak annyiban folyamodtak hozzájuk, a mennyiben a kötet tartalmáról nyújtanak közelebbi, a címleírásból ki nem deríthető, fontos részleteket. A ligatúrákat nem bontották fel, de a kétféle r-t és s-t ugyanazon, ma is használt tipussal szedették, míg a nagy betűket hol kiszedették, hol meg kisbetűvel írták át, eléje ragasztott («maj.») megjegyzéssel. A sorok szétválasztására a || jegye, a rövidítések jelzésére . . . szolgál.

III. A kolláció, mely természetszerint a leírt mű bármely példányára illik, a következő adatokból áll: rétnagyság; ívjelzés; levelek száma; a sorok száma, annak megjelölésével, hogy melyik lapról vétetett; a szedés tükrének méretei centiméterekben; a betűfaj közelebbi megjelölése, s a főbb könyvészeti munkák megfelelő számára való hivatkozás.

E részletek közül bővebben a betűtípus megjelölésére terjeszkedünk ki, mivel ennek megállapítására Pollard új rendszert dolgozott ki. A betűfaj megállapításánál 20 sornyi szöveg méreteit veszi alapul, de mint Voullième megjegyzi, ez a módszer nem bizható meg teljesen. Ismeretes ugyanis, hogy úgy a különböző papírfajok, mint a pergamen a nyomás folytán különböző elváltozásoknak vannak alávétve s ennek következtében ugyanazon betűfaj méretei nemcsak különféle nyomtatványokban, hanem egyazon példány más-más részében is figyelemreméltó ingadozásoknak vannak kitéve.

IV. A partikuláriák, azaz a British Museum példányaira vonatkozó sajtós ismérvek összessége. Ide tartozik a példány anyagának megjelölése (papir v. pergamen), a leírt példány lap-

nagysága centiméterekben, az esetleges hiányok, továbbá a rubrumok és illuminációk feltüntetése; végül a fontosabb megjegyzések, főleg azok, melyek a leírt példány korábbi tulajdonosaira derítenek fényt s korhatározó vagy kulturtörténeti értékkel bírnak. Végül említés történik arról is, mikor s mi módon került a példány az intézet birtokába.

Mutatványul álljon itt magyar fordításban a *British Museum* egy elsőrangú ritkaságának, az 1457-iki mainzi psalteriumnak a leírása:

PSALTERIUM. Psalterium cum canticis, hymnis, etc.

*1457. augusztus 14.

1^a (vörös) Dñicis diebꝯ post festū trinitatis. Inuitatorium. || (fekete) Regē magnū dñm venite adoremus, (vörös) ps (fekete) Venite || (vörös) Dñicis diebꝯ post festū ephie Inuitatoriū || (fekete) Adorem⁹ dñm qui fecit nos, (vörös) Ps (fekete) venite (vörös) añ (fekete) Seruite. || B^eatus vir qui || non abiit in evovae || consilio impiorū... [143^b. Pñs spalmoꝝ codex. venustate capitaliū decoat⁹ || Rubricationibusqꝯ sufficienter distinctus, || Adinuēitione artificōsa impmendi ac caracterizandi. || absqꝯ calami vlla exaracōne sic effigiatas, Et ad euse || biam dei industrie est osummatas, Per Joliem fust || Ciuē magūtīnū. Et Petrū Schoffer de Gernszheim. || Anno dñi Millesio. cccc/lvij. In vigl'ia Assūpcois.]

Folio. [a—k¹⁰8m⁶; AB¹⁰CS+1.] 143 levél. 1^b: 20 sor, 285×182 mm. 29^a: 24 sor kisebb typpussal; 280×185 mm. Typusok: 286. és 234.* A versális betűk veressel vannak nyomtatva, a két-, négy- és hatsornyi kezdő betűk kék és vörös színnel nyomattak olyképp, hogy a betű az egyik színben, a diszítés pedig a másik színben készült, s a színek egymást föl-váltják a használatban. Sok 2—12 sornyi köz hagyatott a hangjegyek és antifonák befogadására. Hain 13479.

A psalmusok, canticumok, capitulumok, hymnusok (kivéve a laudes matutinaet) és precesek liturgiái használatra a következő sorrendbe soroltattak: 1. Vasárnapi matutinum és laudes. 2. A későbbi horák (prima, tertia, sexta, nona). 3. Hétköznapokra szóló matutinumok és laudes. 4. Vasárnapra s minden hétköznapra való vesperák. 5. Completorium. 6. (A litánia, mely e példányból hiányzik.) 7. A preces minores és maiores. A psalterium beosztása megfelel a minden római szertartású templomban használatos beosztásnak, kivéve azokat, a melyekben szerzetesi psalterium volt alkalmazásban, de az üres közök segítségével be voltak tölthetők a bármely templomban fennálló különbségek.

A psalterium két alakban adatott ki: (i) egy 143 leveles kiadásban, melyet most ez a példány és a windsori John Rylands-könyvtárban, a Darmstadtban s a Bibliothèque Nationale-ban őrzött egyik példány képvisel; (ii) egy a holtakért való vigiliákat s más imákat 32 hozzácsatolt levéllel feltüntető kiadás, mely összesen 175 levelet tesz ki s a melyet a bécsi, berlini, drezdai s II. párisi példány képvisel. A nyomtatást úgy látszik két ponton kezdték meg, a 2. és 125. levélen. Abból a tényből, hogy míg a 41—114. levelek lényegileg azonosak az összes példányokban, addig a 2—40. s 115—143. levelek két különböző szedést mutatnak, következtethetjük, hogy a könyvnek két különböző alakban leendő kiadása s a példányok szá-

* E számok a hasonmás táblákra vonatkoznak.

mának ebből kifolyó emelkedése, csak munka közben határozottatott el s hogy ennél fogva a már kinyomtatott részt újra ki kellett szedni, hogy az új tervnek megfelelő számú példányokat elő lehessen állítani. Az első levelet úgy látszik a könyv többi része után nyomtatták. Három változatát ismerjük.

Hártyán. 333×211 mm. Hiányoznak a 128. és 137—143. levelek, a melyek közül a 128., 142. és 143. levelet hasonmással pótolták. Nagyon megrongálták azok a tudatlan kísérletek, melyek a nedvesség s egyéb behatások által megrongált szók és betűk helyreállítására irányultak. A tiszta közzöket nagyrészt kézirati pótlásokra használták fel, melyek a példányt mainzi használatra tették alkalmassá, úgy hogy igen kevés kivétellel, melyek egy része kétségtelen tévedés, miután a kitöltést igen hanyagul végezték, megegyezik az 1474. és 1570-iki mainzi breviáriumokkal. A betoldott részek a következők:

1. Az egész zsoltárkönyvnek ferialis és néhány paschalis antiphonái.
2. Néhány responsorium, stb.
3. A himnuszok kezdőszavai.

Néhány vers és responsorium kivételével, melyek apróbb írással adattak hozzá, a zene is ki van téve a pótlásoknál. Néhány pótlás, főként alleluiák, sokkal későbbi (korai XVII. sz.?) kéztől származnak.

A pótlások a következő esetekben térnek el az 1474. és 1570-iki breviáriumoktól:

1. Sexta. (34. levél). A vasárnapi és hétköznapi responsoriumok összekevertettek, s a római sextához tartozó verset: «In saeculum saeculi veritas tua», a mainzi «In coelo et in saeculum saeculi veritas tua» helyett (helytelenül) a nona «Rerum Deus» kezdetű himnusa után tették s antiphonának nevezték, míg egy responsorium-részlet («clamantes et dicentes aduenisti redemptor noster. Ne») a mely úgy látszik vagy az advent- vagy a virágvasárnapi szertartáshoz tartozott, ugyane himnus elé ékeltetett.

2. Nona (36^b). A vasárnapi responsoriumot e szavakkal kezdi: «Amplius lava domine ab iniusticia fo corde meo.», e helyett, hogy «clamavi in toto corde meo», de a javító nagyon kitett magáért e helyen s nem egy revízió nyomai láthatók.

3. Hétfői matutinum (37. levél). A «Somno refectis artubus» kezdetű himnus kezdő szavait adja. Ez nem fordul elő a mainzi breviáriumokban. A rómaiba való.

4. Szombati laudes (114^b). A benedictus antiphonája római: «Illuminare dñe his qui in tenebris sedent et dirige pedes nostros in viam pacis Deus Israhel», a mainzi «In viam pacis dirige nos Domine» helyett.

5. Vasárnapi vesperák (115. levél). A 109. Zsolt. előtt «Dixit dño» kezdő szavak állanak, de az utána következő teljes antiphona: «Dirige domine deus meus in conspectu tuo [viam meam]», a mi a holtak matutinumának első zsoltáré. (5. zsolt.)

6. Hétköznapi vesperák. A ferialis antiphonákat minden napra megadja a Magnificatnál, kivéve csütörtököt. A római használatnak megfelelők. A mainzi breviáriumokban nem találhatók.

E példány kíséretében van egy kézirat, mely úgy látszik egybe volt vele kötve. A kézírás egykorú a nyomtatott psaltérium pótlásai

zömével s némely részében rendkívül hasonlít ez utóbbi kézvonásaihoz. Egy antiphonale része s tartalmazza:

1. Az adventre szóló vasárnapi matutinumok antiphonáit, a Curia Romana-nak megfelelően. 1. levél.

2. «Coelorum candor splenduit» hymnust szt. Ferencz stigmáiról. Ez a szt. Ferencz stigmáinak ünnepén (szept. 17.) az első vespera antiphonája a Curia Romana breviáriumában.

3. A «Primo dierum omnium» és «Nocte surgentes» kezdetű hymnusok (Vasárnap matutina). 2^b levél.

4. A litánia. A szentek lajstroma megegyezik a Curia Romanaéval, kivéven, hogy SS. Berardus, Petrus Accursius és Otto, S. Bonaventura, S. Barbara és S. Anna kimaradtak és S. Bernardinus megelőzi S. Bernardus-t. 3—6. levelek.

5. A «Venite» és «Te Deum» 6^b — 9^b levelek.

6. Hymnarium, a Curia Romana breviáriumának megfelelően. 10—31. levelek. (A 3. sz. ide tartozik, de rossz helyen van.)

7. A holtak officiuma. 31^b — 36^b levelek.

8. A boldogságos szüz antiphonái. 37—38^b levelek.

9. A commune sanctorumból az evangelistákról (nem teljes), a vértanúkról, a hitvallókról és egy szüzről szóló rész, a római breviáriumnak megfelelően. 38—46^b levél.

A dallam általában meg van adva, a litánia és mindegyik hymnus kezdő verse kivételével.

A Greenwille-féle példány, mely azelőtt Weisenburg gróf tulajdona volt. (G. 12216.)

Dr. Gulyás Pál.

Binz, Gustav: *Die Handschriften der Oeffentlichen Bibliothek der Universität Basel. Erste Abteilung. Die deutschen Handschriften. Erster Band.* Basel, 1907. Gasser u. Cieny. 8-r. XI, 437 l. Ára 25 M.

A baseli egyetemi könyvtár közel másfélezer kötetes kéziratgyűjteményéről, melynek zöme az ottani karthausi szerzet könyvtárából származik, egész napjainkig nem volt más tájékoztató, mint az a szüksézájú jegyzék, a melyet Hänel 1829-ben Lipcsében kiadott egyetemes kéziratkatalogusában Johann Zwingernek 1672—78-ban készült czímtára alapján közölt. Minthogy maga a Zwinger készítette czímtár sem felel meg többé azoknak a követelményeknek, melyek egy kéziratkatalogustól joggal megkivántatnak, a baseli könyvtár igazgatósága, részben a porosz kir. Akadémia ösztönzésére, 1904-ben elhatározta, hogy a modern alapelvek alapján újra elkészíteti kéziratkészletének leíró jegyzékét s azt nyomtatásban is közrebocsátja. Az új czímfölvételt az anyag új beosztásával, felállításával nem kötötték egybe, hanem megtartották a régi jelzeteket, a melyek egy része az irodalomban már polgárjogot nyert. Az osztályok a következők: A. Hittudomány (papiroson); B. Hittudomány (hártyán); C. Jog-

tudomány; DI—III. Orvostan; DIV—E. Történelem; F. Bölcsészet. Szépirodalom; G. Levelek; H. Svájcezi történet; O. Vegyesek; AA. Helvetica; Aλ Basiliensia.

Ebben a kötetben az A. osztály van feldolgozva, de nem meríti ki az osztály egész anyagát, hanem csakis azon részét veszi figyelembe, mely a porosz akadémia által kidolgozott tervezet keretébe illik. E tervezetnek a feldolgozandó anyagra vonatkozó megállapodásait a következőkben foglaljuk össze: feldolgozandók 1. az összes németnyelvű irodalmi jellegű kéziratok egész 1520-ig (az oklevelek, jegyzőkönyvek, elenchusok, glossák és üzleti természetű följegyzések kivételével); 2. az 1520 utáni időből mindazok a németnyelvű kéziratok, melyek középkori művek másolatai, továbbá a XVI. és XVII. századi németnyelvű szépirodalom, emlékiratok, útleírások; 3. a szépirodalmi jellegű közép- és újkori latinnyelvű kéziratok s olyan latin szerzők összes művei, a kik németül is írtak; 4. az egyéb nyelvű iratok közül azok, melyek középkori német művek fordításai.

Az előttünk fekvő kötetet Binz Gusztáv könyvtáros és rk. egyetemi tanár készítette, aki pontos és megbízható könyvészeti leírásait számos érdekes szemelvénynyel tette érdekesebbé. A munka használatát megkönnyíti a héttrendbeli mutató: egy a leírt kéziratok könyvtári jelzetéről, egy a korábbi tulajdonosokról, egy a prédikációk elmondásának helyéről, egy a kéziratok leírásának helyéről, egy a másolókról, egy a miniaturákról és díszbetűkről, s végül egy a szerzőkről, czimekről és rendszókról tájékoztat.

A gonddal készített, szépnyomású kötet fontos adalék a középkori német irodalom és művelődéstörténet ismeretéhez. Σ.

Schreiber, W. L. u. Heitz, Paul. *Die deutschen «Accipies» und Magister cum Discipulis-Holzschnitte als Hilfsmittel zur Inkunabel-Bestimmung.* (Studien zur deutschen Kunstgeschichte. Heft: 100.) Strassburg, 1908. J. H. Ed. Heitz (Heitz & Mändel). 8-r. 702 l. 75 képes tábla. Ára 10 márka.

A bibliografiai kiadványairól ismert nevű kiadó a könyvészet iránt viseltetett szeretetének akart kifejezést adni, a mikor hasznos műtörténeti vállalata jubileumi füzete gyanánt oly művel lépett a nyilvánosság elé, a mely elsősorban az ősnymotványok kutatóit érdekli.

Hetvenöt képes táblán összegyűjtve kapjuk egy és ugyanazon téma hetvenötféle változatát az 1473-tól 1515-ig terjedő időközből. Ez a téma, mely már a könyvnyomtatás előtti korból fenmaradt kódexek egy részében is elég gyakran előfordul, az iskolamester tanítványa társaságában, illetve nagyobb hallgatóság körében. Az ábrázolások egy részén mondatszalg talált alkal-

mazást, e felirással: *Accipies tanti doctoris dogmata sancti*. Az elrendezés eléggé változatos: a mester hol álló, hol meg ülő helyzetben van ábrázolva, könyvvel a kezében vagy a nélkül, néha galamb szállt a vállára, néha vesszőt ragad, ruhája hol világi, hol egyházi, sőt néha-néha a templomban oktató gyermek Jézus alakját ölti magára; a növendékek rendesen körülülük a mestert, vagy áhitattal hallgatják előadását, vagy könyvből olvasnak előtte, vagy pedig írásba mélyednek. A színhely vagy a tanterem, vagy a szabad természet.

Az ábrázolások csoportosításánál Schreiber a képeken feltüntetett tanítványok számát vette irányadóul. E főcsoportokon belül a sorrendet egy-egy variáns-sorozat legrégebb, tehát alapalakja határozta meg. Minden hasonmást rövid leírás, előfordulásának első éve, a duz birtokában levő könyvnyomatok jegyzéke kíséri.

Schreiber szerint a magister cum discipulis-metszetek eredete a Németalföldön keresendő; német nyelvterületre Amorbach János baseli nyomdász útján hatol 1489-ben. 1490-ben tünt föl először Quentell H. kölni könyvnyomatató Accipies-metszete, melyet a német utánpótlások egész özöne követ. A külföldi, hasonló tárgyú metszetek közül fölemlíthetjük a Caxton *Mirror of the World* cz. 1481-iki kiadványán látható képet, mely a magistert öt tanítványa körében ábrázolja s a Bevilacqua Simon velencei nyomdász Terentius-kiadása czímlapjain látható csoportképet, mely több későbbi kiadványán is előfordul. Schreiber jelen munkájában azonban a külföldi emlékeket nem közli, mert a vállalat keretei fölvetelüket nem engedték meg, de kilátásba helyezte, hogy külön füzetben ezt az anyagot is közölni fogja.

Schreiber műve még így is, e területi korlátozások ellenére, hasznos segédkönyv az inkunabulumok meghatározásánál, jól lehet a meghatározás legfőbb kritériuma ily képekkel ellátott tankönyveknél is a betűtípus marad. Gl.

M. Pellechet. *Catalogue général des incunables des bibliothèques publiques de la France. Tome troisième. Compagnies-Gregorius Magnus.* Paris. 1909. A Picard et fils (nyom. Lille, L. Daniel) 8-r., VIII., 653 l.

Néhai *Pellechet* kisasszony nagyszabású inkunabulum katalógusának III. kötete, mely a Compagnies-Gregorius Magnus czímszavak közé eső részt — összesen 1506 művet — reperi-torizálja, miként a II. kötet is *Polain* gondozásában jelent meg. A földolgozott anyagról általános tájékozásul a következő összeállítását közöljük, mely élénk fényt vet a XVI. század szellemi művelődésére. A *Danse macabré*e háromféle kiadását sorolja föl

Pellechet kisasszony 12 példányban; *Dante* Divina commediája 12 kiadásából 40 példány van meg; a legtöbb: 7 a firenzei 1481-iki kiadásból, melyet rézmetszetű illusztrációi tesznek híressé. *Dares Phrygius* Historia Troiana című művéből három kiadás 5 példány, *Dares* Augustinus Elegantiolae-jéből 34 kiadás (köztük 20 kiadás eddig ismeretlen!) 44 példány, *Dictis* Cretensis Historia Troianajából 5 kiadás 8 példány, *Diodorus* Bibliothecájából 7 kiadás (köztük 3 ismeretlen) 20 példány, *Diogenes* Laertius Vitaejéből 11 kiadás (köztük egy ismeretlen) 40 példány, *Diomedes* De arte grammaticájából 8 kiadás 15 példány, *Dionysius* de Lewis Speculum aureumából 25 kiadás 60 példány, *Donatus* De octo partibus orationisából 21 kiadás 23 példány, *Durandus* Speculum iudicialéjából 12 kiadás 26, részben csonka példány, *Ebrardus* Graecismusából 15 kiadás (köztük eddig ismeretlen 11!) 18 példány, *Froissart* Chroniquesjából 2 kiadás 10 példány, A. *Gellius* Noctes Atticaejából 10 kiadás (köztük egy ismeretlen) 33 példány, *Gerardus* de Vliederhaven, Cordialejából 45 kiadás (köztük 24 ismeretlen) 106 példányban, *Gerson* művei 119 féle kiadásban, ebből öt esik az összes művekre, 114 az egyes dolgozatokra, a *Gesta Romanorum*ból 19 kiadás 41 példány, *Gratianus* Decretumából 35 kiadás (köztük öt ismeretlen) 78 példány, végül *Gergely* pápa 9 műve 49 kiadásban van meg a francziaországi könyvtárakban.

A címleírásokat e kötetbe is ugyanazon szeretetteljes pontosság jellemzi, mely az első két kötet előnye.

Dr. Gulyás Pál.

Slater, J. Herbert: *Handbuch für Büchersammler und Bücherliebhaber*, Jena, 1906. H. W. Schmidt. (nyom. Lippert & Co. Naumburg a. S.) 8-r. XII., 218 l. 27 melléklet. Ára 6 M.

Míg *Rouveyre* tízkötetes munkája szinte kizárólag a francia bibliofilek igényeit tartja szem előtt s *Mühlbrecht* kézikönyve, habár inkább törekszik egyetemességre, elsősorban a német könyvpiacot veszi figyelembe, addig *Slater* munkája, mely szintén általános keretek közt mozog, főleg az angolországi viszonyokra van tekintettel. Épen azért megvan a helye az előbb említett két munka mellett, melyeket lényegesen kiegészít.

A gazdag anyagot tizenkét fejezetben tárgyalja szerzőnk, a következő sorrendben:

1. fejezet. Tanácsok kezdők számára. Általános fejtegetéseket tartalmaz, megjelöli a könyv tárgyát, jellemzi a könyvgyűjtés váltakozó irányait s néhány alapfogalmat — minők a «ritkaság», «körülvágott és körülvágatlan példány», «korlátolt példányszám» stb. fogalma — tisztáz.

2. fejezet. Néhány gyakorlati részlet czimén, a könyvek rétnagyságának meghatározási módozatait, a kollacionálás szükségességét s a könyvek tisztításának, javíttatásának technikáját adja elő. A zsirfoltok eltüntetésére pl. a következő módot ajánlja: a foltos lapot két itatóspapír közé helyezzük s meleg vasaló alá tartjuk. A meleg javarészt felszívja a zsiradékot. A még visszamaradó nyomokat egy kis terpentinnel vagy fölmelegített alkohollal kezelhetjük. Szintúgy bőven tárgyalja a tintafoltok eltávolítására kínálózó módokat. Oxál-sav, sósav s klórmész alkalmazását ajánlja, de maga is hozzáteszi, hogy e szerek nem válnak a papír rostozatának előnyére. Bőrkötések javításához kaucsukot, pergamentkötések tisztításához közönséges szappanos vizet, kalikótáblák tisztításához pedig tojásfehérjét használhatunk.

A 3. fejezet a kéziratokról szól, a negyedik a papirosról és a vízjegyekről. Ez utóbbiak néha a hamisítások fölismeréséhez nyújtanak módot. Így pl. *Byron English bards and Scotch reviewers* cz. év nélkül megjelent művének eredeti kiadása az, a melynek papirosában az 1805. évszám van vízjegyként alkalmazva; másféle egykorú példányok a jogosulatlan utánnyomatok közül valók. A papírnemekről szólva, megemlíti, hogy az ujabban Angliában kiváltképp kedvelt «indiai papiros» a bambusz belső rostjaiból készül s a legvékonyabb, át nem látszó papír.

Az 5. fejezet a szorosabb értelemben vett bibliografia körébe vág. A nyomtatványok czímlapjainak s a kolofonnak fejlődését vázolja. Az első sajtóképi czímlappal ellátott nyomtatvány Erhardt *Ratdolt* által 1476-ban Velenczében nyomtatott naptár. Az első angolnyelvű czímlappal bíró nyomtatvány az «*A passing gode lityll book... agenst the Pestilens*» cz. év és helynélküli nyomtatvány, melynek keletkezését 1486-ra teszik s William de Machlinia sajtójának tulajdonítják. A tanulságos fejezetet egy kis latin-német helynév-szótár rekeszti be, mely teljességre távolról sem törekedik.

A hatodik fejezet az inkunabulum fogalmát, a legfontosabb korai könyvnyomtatókat s a bölesőkori nyomtatványok ismérveit tárgyalja.

Az illusztrált könyveknek van szentelve a hetedik fejezet, mely elsősorban az angol termékeket írja le tüzetesebben. Fejtegetései kapcsán több közkeletű tévedést igazít helyre. Így kimutatja, hogy a legrégebb Angolországban készült rézmetszetek Thomas Raynald: *The birt of mankynde* 4° 1540. cz. művében fordulnak elő s nem mint eddig hitték, Hugh Broughton: *A conceit of scripture*, 1596. cz. művéhez. A fametszők közül a két Bewick-kel s William Blakekel foglalkozik tüzetesebben. Ez utóbbinak 1825-ben *Job* könyvében készült 25 műlapját Sotheby 1903 márcziusában, az eredetiekkel együtt 112.000 márkáért árverezte el.

A nyolczadik fejezet néhány újabbkori híres könyvnyomtató-műhelyről emlékezik meg. A könyvsajtó klasszikusai: az Aldusok, Elsevirek, Estiennek, Plantinok, Giunták, Toryk mellett a régibb angol sajtók közül John Daye, John Baskerville, Robert és Andrew Foulis műhelyeit, a XVIII. század második felében hirre kapott Strawberry Hill Presst, a mult század utolsó évtizedében William Morris alapította Kelmscott Presst s a hatása alatt keletkezett egyéb magánsajtókat (Vale Press, Dove Press, Essex house Press stb.) ismerteti.

A bibliofilek érdeklődésének egy másik népszerű s közkedveltségű területe a könyvkötés. Erről szól a IX. fejezet, mely lényegileg semmi újat sem tartalmaz.

Szintügy kevés új van a híres könyvgyűjtőknek szentelt X. fejezetben, mely javarészt francia bibliofilekről beszél. Az angolok közül csupán Richard de Buryt, az uralkodó család tagjait s Arundel és Leicester grófjait jellemzi bővebben.

A XI. fejezet a könyvek árveréséről s az antikváriusok árjegyzékeiről szól, történeti áttekintés kapcsán.

A XII. fejezet végül az első kiadásoknak s kuriozáknak van szentelve s nagy adathöszéggel, de sajnálatos rendszertelenségével tűnik ki.

Megbízható név- és tárgymutató rekeszti be a kötetet, melynek érdekét 27 melléklet s 31 szöveggép fokozza. A fordítás kielégítő, bár néhol kissé döcögös. *Bibliofil.*

Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Tom. I. Par. V. Codices sanscriticos complectens. Die Sanskrit-Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München. Beschrieben von † Theodor Aufrecht. München. 1909. Palm'sche Hofbuchhandlung (ny. Leipzig, G. Kreysing). VIII, 228 l. Ára 7.50 M.

A midőn a müncheni udvari könyvtár 1875-ben kézirat-katalogusa első kötetének negyedik füzetét közzétette, melyben a héber, arab s persa nyelveken kívül eső keleti kéziratok vannak feldolgozva, a könyvtár mindössze 11 sanskrit kéziratot vallott magáénak s rövid leírásuk alig fél ívre terjedt. Röviddel e kötet megjelenése után a könyvtár sanskrit kódexkészlete hirtelen felnövekedett. 1877. áprilisában ugyanis a könyvtár megvásárolta néhai Martin Haug egyetemi tanár nagybecsű kéziratgyűjteményét, melynek javarésztét a jeles orientalista hatévi indiai tartózkodása alatt szerezte meg. A gyűjtemény, a róla még 1876-ban részben E. West dr. gondozásával készített jegyzék szerint, 34 egyéb kéziraton kívül 343 sanskrit kéziratot tartalmazott. Ekként egy csapásra igen tekintélyes sanskrit kódex-

gyűjtemény került az udvari könyvtár birtokába, mely azóta, főleg ajándék útján, folyton gyarapodott.

Jelen részletes leiró-katalógus az 1907. április 3-án Heidelbergben hirtelen elhunyt Theodor Aufrecht utolsó munkája. A korrekurát csupán az első három ívből végezte el, a mikor a halál kiütötte kezéből a tollat. A további korrekurát Julius Jolly würzburgi egyetemi tanár s Richard Schmidt hallei magántanár vállalták magukra, a kik az Aufrecht kézírata alapján készült szedést az eredetivel összevetették s több tekintetben helyesbítették és kiegészítették. A könyvtári jegyek revízióját dr. Leidinger, a könyvtár tisztviselője végezte.

A katalogizált anyag 286 tételszám alatt lőn egyesítve s a következő kilencz főszakba osztva: *A*) Védica (206 tétel); *B*) Bölcsészet (13 tétel); *C*) Mahābhārata és purának (9 tétel); *D*) Dharma (erkölcstani művek, 39 tétel); *E*) Költészet (2 tétel); *F*) Nyelvtan (2 tétel); *G*) Tantra (u. i. e szektára vonatkozó vallási iratok, 10 tétel); *H*) Orvostan (3 tétel) s végül *I*) Nyelv-járásban írt művek (2 tétel).

Az egyes tételek bibliografiai leirása a levelek számára, méreteire, sorszámára, iratási idejére, az egyes iratok beosztására s legfontosabb kiadásaira terjednek ki. A fontosabb részek incipitjei szintén lenyomattak. Az egyes darabok jelenlegi signaturái mellett a Haug-féle jegyzék számait is kitették, hogy ekként az új katalógus használatát megkönnyítsék. A katalógus végén több táblázat van, melyek a kéziratok különböző korabeli signaturáiról nyújtanak áttekintést. A művekről s azok szerzőiről készített kettős mutató s a sajtóhibák, pótlások jegyzéke rekeszti be a kötetet, mely szakkörökben régóta érzett hiányt pótol. Σ.

Enschedé Ch. *Fonderies de caractères et leur matériel dans les Pays-Bas du XVe au XIXe siècle.* Haarlem. 1908. De Erven F. Bohn. 2. XXXIV, 404 l. Ára vászonba kötve 100 M.

E pazar fényvel kiállított kötet szerzője a Joh. Enschedé en Zonen világhírű haarlemi betüöntőczég beltagja, a kit a betüöntés történetének tanulmányozására 1893-ban, czége másfél-százados évfordulója ötletéből kapott kedvet. Hosszas tanulmányainak eredménye jelen, a németalföldi betüöntés történetében alapvető munka, melynek az a körülmény, hogy szerző vizsgálódása körébe nemcsak a tényleg Németalföldön készült betükészleteket, hanem a régi francia s német öntődékből bevitt anyagot is bevonta, szinte egyetemes jelleget és jelentőséget kölcsönöz.

Enschedé nem kevesebb mint 372 betükészletet dolgozott föl munkájában, melynek zöme a XVIII. századra esik. A föl-

dolgozott anyagról s így magáról a kötet értékéről is a következő táblázat ad fogalmat:

	XV. sz.	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	Összesen
Flamand	5	—	6	28	39
Római és olasz	1	—	10	73	84
Német	—	—	1	51	52
Görög	—	1	6	7	14
Arab	—	—	2	3	5
Maláji	—	—	1	3	4
Maláji római	—	—	—	3	3
Sziriai	—	—	1	—	1
Örmény	—	—	—	4	4
Zsidó	—	—	4	23	27
Rabbinusi	—	—	1	9	10
Irott	—	5	1	10	16
Árnyékolt	—	—	—	1	1
Kettős nagy betűk:					
római és olasz	—	1	2	23	26
görög	—	—	—	5	5
írott	—	2	—	8	10
árnyékolt	—	—	—	16	16
görög árnyékolt	—	—	—	4	4
fantasztikusok	—	—	—	13	13
Kezdőbetűk	—	—	15	15	30
Zsoltárhangjegyek	—	—	2	4	6
Mozgó hangjegyek	—	—	—	2	2
	6	9	52	305	372

Ezt az anyagot számos fejléc, keretelés, záródísz s egyéb tipográfiai ékitmény egészíti ki.

Kezdetben rendszerint a könyvnyomtatók egyúttal betüöntők is voltak, bár vannak oly esetek is, hogy egy-egy könyvnyomtató máshonnan szerezte be betüanyagát. A legrégebb ismert németalföldi betüöntő delfti Henric könyvnyomtató volt, a ki művei kolofonjában fölötte jellemzően *lettersnijder*-, illetve *littersnijder* (betüemetsző)-nek nevezi magát. Úgy látszik, 1495-ig Delftben tartózkodott s a következő évben Anversben nyitott műhelyt. Henric anyabetüinek egy része, úgy látszik Cornelis Henricx előbb delfti, majd hágai nyomdász birtokába ment át s innen Aelbrecht Hendricksz állami könyvnyomtató tulajdonába került. Aelbrechtnek nem volt fia s így nyomdáját a matriczakkal együtt veje, Hillebrant Jakobszoon van Won örökölte. Ez utóbbinak halála után a cégét özvegye, majd fia, az ifj. Hillebrant vezette tovább. Ez utóbbi csakhamar ráunt a mesterségre s 1670-ben áruba bocsátotta a nyomdai fölszerelést. Henric matriczáit, úgy látszik, Daniel Elzevier amsterdami nyomdász vásárolta meg, mert utóda, Jan Raman és társa betüöntője eladásakor 1767-ben ismét előbukkának. A minták ekkor mentek át az Enschedé-czég birtokába, mely ma is őrzi őket.

Hasonló módon igyekeznek szerző végigkísérni az ujabban keletkezett betűminták sorsát is, habár nem mindegyikről tudta ily teljesen kideríteni hányattatása történetét. Fejtegetéseit számos hasonmás diszíti, melyek szinte túlnyomó részben nem czinkográfiai uton készültek, hanem a meglevő minták igénybevételével ujonnan öntött betűkkel újraszedettek. A későbbi korszakokból kiemelendők az amsterdami Joan Blaen czég készítette fametszetű kezdőbetűminták a XVII. század első feléből; az idősebb Bartholomeus Vorkens készítette levéldiszes inicziálék 1654-ből; az év hónapjait jelképező fametszetű vignetták, melyeket Esayas van de Velde rajzai nyomán Christoffle van Sichem állított elő; egy ismeretlen szerző 18 szatirikus vignettája (160—161. l.), a *Gazette de Cologne* nyomtatásához fölhasznált román és olasz petit-betűk 1757-ből s a XVIII. század legszorgalmasabb betűmetszőjének, J. F. Rosartnak több százra menő tipográfiai ékítményei.

Dr. Gulyás Pál.

Kun S. *Kéziratok és autogrammok jegyzéke.* Budapest (1909.) Neuwald Illés utóda. 32 l.

Kun S. budapesti antikvárius-czégnek e legújabb, immár 31. sz. jegyzékére, mely 531 kéziratot és 163 autogrammot tartalmaz, ez úton hívjuk fel a gyűjtőközönség figyelmét. Ez imponáló kézirat-tömeg nagy része a legújabb kor többé-kevésbé nevezetes magyar íróinak, politikai és tudományos kitünőségeinek a kézírása s áruk a szerző, vagy a felajánlott darab jelentőségéhez képest 2—100 korona közt váltakozik. A régi anyagból megemlítjük a 45. sz. a. fölvett latin nyelvű bibliát a XIV. sz. első feléből (2000 K.), egy érdekes autogrammban bővelkedő emlékkönyvet a XIX. sz. elejéről (124. sz. 600 K.), a 182. sz. a. leirt latin imakönyvet a XV. sz.-ből (200 K.), a 303. sz. a. fölemlített ugyane korbéli missalét (1600 K.), egy XV. sz.-i pontificalét (338. sz. 1200 K.), Sárosy Arany trombitáját (381. sz. 600 K.), egy római misekönyvet a XV. sz. második feléből (527. sz. 400 K.), az 1417-ből való cseh-nyelvű újtestamentumot (46. sz.), melynek a tulajdonos czég kelleténél több nyelvészeti jelentőséget s ennek megfelelően magas árt (2400 K.) tulajdonít. Arra legnagyobb a 219. sz. a. fölvett Költészetünk hamis gyöngyei (3000 K.), mely több más darabbal együtt nem az irodalom, hanem a pornográfia körébe tartozik s épen nem válik a kiadvány díszére.

—s. —l.